

ZAVEZNIŠKA ZAKONODAJA IN VPRAŠANJE NASELITVE ISTRSKIH BEGUNCEV NA OZEMLJU TRŽAŠKIH SLOVENCEV

Sandi VOLK

Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Odsek za zgodovino, IT-34138, Ul. Petronio 4

e-mail: volk.sandi@libero.it

IZVLEČEK

Besedilo obravnava odnos Zavezniške vojaške uprave v Coni A Julijske krajine oziroma Svobodnega tržaškega ozemlja do vprašanja navzočnosti in naseljevanja istrskih ezulov na njenem ozemlju. Prikazane so mednarodne politične okoliščine, ki so pogojevale njen odnos do vprašanja, in zakonodaja, ki je urejala življenje ezulov v Coni A. Mimo formalno nenaklonjenega odnosa do ezulske navzočnosti v Coni A je ZVU dejansko dopuščala dejavnosti italijanske strani za naselitev Istranov v Trstu in je v končni fazi svojega obstoja zadevo popolnoma spregledala ter celo šla na roko proitalijanom pri izvajanju njihovih načrtov.

Ključne besede: Zavezniška vojaška uprava, Trst, zakonodaja, ezuli, naseljevanje, nacionalna melioracija

ALLIED LEGISLATION AND THE QUESTION OF THE SETTLEMENT OF ISTRIAN REFUGEES IN THE TERRITORY OF THE TRIESTE SLOVENCES

ABSTRACT

The article discusses the attitude of the Allied Military Government (AMG) in Zone A of Venezia Giulia (the Free Territory of Trieste) toward the question of the presence and settlement of Istrian exiles in its territory, presenting the international political circumstances that influenced its attitude toward the issue and the legislation that affected the lives of exiles in Zone A. Despite the formally unfavourable attitude toward the presence of exiles in Zone A, the AMG actually tolerated the activities of the Italian side aiming at the settlement of Istrians in Trieste. However, in the concluding phases of its existence, the AMG overlooked these issues and even aided the anti-Italians in the implementation of their plans.

Key words: Allied Military Administration, Trieste, legislation, exiles, settlement, national melioration

Med dejavniki, ki so v času anglo-ameriške uprave vplivali na položaj slovenske narodne skupnosti na Tržaškem in pogojevali njene razvojne poti, zaseda nedvomno eno najpomembnejših mest naseljevanje optantov in prebežnikov, ki so ilegalno ali legalno zapustili tiste predele Istre (in Dalmacije), ki so bili po drugi svetovni vojni priključeni ali zaupani v upravo Jugoslaviji. Načrtna naselitev teh ljudi na Tržaškem je imela za italijansko stran temeljni, lahko bi rekli strateški pomen. Za dejansko uresničevanje teh načrtov pa je bil odločilnega pomena odnos Zavezniške vojaške uprave, ki je upravljala Trst in okolico (Cono A Julijske krajine in pozneje Svobodnega tržaškega ozemlja) od junija 1946.

Problem istrskih ezulov in boj za oblast v Julijski krajini ob koncu vojne

V zadnjem obdobju druge svetovne vojne so se z bližanjem neizbežnega dokončnega nemškega zloma v taboru zmagovalcev (a tudi poražencev) začeli manevri, s katerimi si je vsaka stran skušala zagotoviti čim boljše izhodišče za povojno začetovanje novih političnih ravnovesij. To je seveda veljalo tudi za Italijo in še zlasti za Julijsko krajino, kjer so se priprave na povojni čas začele že takoj po razsulu italijanske države 8. septembra 1943.

V tem kontekstu je vprašanje istrskih in dalmatinskih beguncev in pregnancev pravzaprav postalo na italijanski strani predmet političnega izkoriščanja, še preden se je pojavilo v množičnih razsežnostih. Napovedi o genocidnih namenih Titove partizanske vojske do Italijanov v Istri in o odločenosti slednjih, da se ob partizanskem prevzemu oblasti ob nemškem zlomu množično preselijo na obinočja pod nadzorom Anglo-Američanov, ki so jih v svojih poročilih in spomenicah italijanski vladi prav radi navajali italijanski istrski politiki (tako tisti, ki so prebežali v osvobojene predele Italije, kot tisti, ki so ostali v domači deželi), so bili med temeljnimi (in najmočnejšimi) argumenti, ki so jih predstavniki vojske in najkonzervativnejši političnih in družbenih sil v italijanski vladi (med njimi tudi predsednik vlade Bonomi) uporabljali, da bi od zaveznikov dosegli posredovanje, ki bi preprečilo "slavokomunistični" prevzem oblasti v Julijski krajini. V najugodnejšem primeru naj bi pri tem sodelovale tudi enote italijanske kraljeve vojske, vendar bi se nedvomno ti krogi zadržali z uvedbo zavezniške vojaške uprave, kot se je dogajalo drugod po Italiji (Pupo, 1995; 1999, 81-82; de Castro, 1999, 75-84).

V Italiji so zavezniki že med vojno Odborom narodne osvoboditve (Comitati di Liberazione Nazionale, ONO), ki so bili vrhovni politični organi italijanske Resistenze, odklonili priznanje kakršnekoli institucionalne in oblastne vloge in so tako partizanske enote tudi v krajih, ki so jih same osvobodile, ob prihodu zavezniške vojske morale tej prepustiti oblast (in ji v najkrajšem času predati orožje). Tako so Anglo-Američani obvarovali stari institucionalni okvir in red pred korenitimi spremembami, ki jih je prinašal "severni veter" ("il vento del nord", kot so označevali

prenoviteljski naboj partizanstva, ki naj bi prenovil družbeno podobo Italije), in dali tradicionalni eliti čas, da si je opomogla od posledic travmatičnega zatona fašizma, ki mu je bila z navdušenjem in velikimi pričakovanji zaupala varstvo svojih interesov in oblast (Ginsborg, 1989, 47-121).

Čeprav je celotna Julijska krajina do rapalske meje formalno sodila k ozemlju kraljevine Italije, in bi torej morali tudi tu zavezniki uveljavljati določila dogovorov o premirju (in uvesti svojo vojaško upravo), ki jih je podpisala Badoglioova vlada, pa je bil tu položaj povsem drugačen. V deželi sta obstajali dve konkurenčni osvobodilni gibanji, proitalijansko in projugoslovansko. Prvo je bilo organizirano v ONO, ki pa sta dejansko obstajala le v Trstu in Gorici (v Istri so odbori obstajali le na papirju in so bili nedejavni), le v Trstu pa je odbor lahko računal na nekaj oborožene sile. Projugoslovansko osvobodilno gibanje je imelo absolutno premoč, kar zadeva vojaško silo, na Tržaškem pa se je lahko zaneslo tudi na podporo italijanske komunistične stranke, ki je zapustila tržaški ONO in se pridružila OF. Zaradi tega je bilo pričakovati – in pričakovanja so se izpolnila – da bo pri osvoboditvi dežele Anglo-Američane prehitela jugoslovanska partizanska vojska, ki si je za cilj zadala zasedbo celotnega hrvaškega in slovenskega etničnega ozemlja do Soče.¹ Tudi ker je bila jugoslovanska partizanska vojska del protinacističnega zavezništva, ni bilo pričakovati, da bi po koncu vojne oblast kar tako predala Anglo-Američanom.

Zato so prav v Julijski krajini italijanske tradicionalne elite najresneje tvegale, da bodo izgubile oblast. To pa ni bilo nevšečno le za lokalno italijansko družbeno elito, ampak nevarno tudi za razvoj v Italiji. Nastanek in utrditev ljudskih oblasti, pri katerih bi dejavno sodelovali tudi Italijani, bi lahko postal nevaren zgled in opora za nemirne italijanske množice. To nevarnost je lahko kratkoročno preprečila le zavezniška vojska, za njeno posredovanje pa je bilo potrebno, da se ustvarijo ugodne razmere in okolje, pri čemer so prav begunci odigrali vse prej kot zanemarljivo vlogo. Zavezniki so namreč svoj nastop in prevzem oblasti v t. i. Coni A Julijske krajine, poleg vojaških razlogov opravičevali prav z argumenti, ki so jih zastopali pisci poročil in napovedi o dogajanju v Istri in jih je od njih povzemal del italijanske vladajoče elite: spopad, ki se je nakazoval v Julijski krajini, naj bi bil nacionalne narave in je bilo zato treba posredovati med sprtnimi narodi, da se prepreči krvav obračun med "Slovani" in Italijani. Oziroma da se zmagoviti "slovanski" partizanski vojski prepreči genocid nad "Italijani" (Pupo, 1999; Sluga, 2001). Ne glede na to, da je tako poenostavljanje izkrivljalo dejansko stanje in "spregledalo" socialne razloge spopada, saj je denimo "pozabljalo" na številne Italijane, ki so se bojevali v Titovih

¹ V italijanski komunistični stranki je obstajalo pri nekaterih celo upanje, da bi Jugoslovani zasedli čimveč italijanskega ozemlja, tudi etnično popolnoma italijanskega, ker bi se tako izognili obvezni predaji oblasti zavezniškim vojaškim silam in razpustu ter razorožitvi partizanskih enot. Na tem ozemlju bi tako lahko ustvarili nove oblastne organe, izraz partizanskega gibanja. O italijanski Resistenzi in njenih značilnostih Pavone, 1994.

partizanskih enotah in so bili pozneje v velikem številu vključeni v organe ljudske oblasti (in tudi izvajali "slovansko" nasilje nad "Italijani"), so bili torej begunci oziroma ezuli (pregnanci), ki so seveda bili sami "Italianissimi", odličen dokaz resničnosti teh interpretacij in nujnosti nastopa "nevtralne" oblasti, Zavezniške vojaške uprave (ZVU).

Če pa so bili ezuli Anglo-Američanom dobrodošli kot opravičilo za prevzem oblasti, je bilo povsem drugače, ko so se morali soočiti s konkretnim problemom njihove navzočnosti na ozemlju, ki so ga upravljali. V tem primeru so begunci postajali potencialna nevarnost za socialni mir in red. Odnos ZVU do problema njihovečasne in stalne navzočnosti v Coni A Julijske krajine in kasneje STO se je zato spreminjal vzporedno s spreminjanjem političnih ravnotežij na njej zaupanem ozemlju, ki so bili v veliki meri odvisni od spreminjanja mednarodnih političnih ravnotežij in odnosov, še zlasti odnosov z Jugoslavijo.

Drugače pa so njihovo navzočnost v Trstu ocenjevale krajevne proitalijanske organizacije in desnosredinska komponenta italijanske vlade. Ezuli so dobili pomembno mesto v prizadevanjih italijanske strani, da bi čimveč Julijske krajine obdržala znotraj svojih meja. Za proitalijanski tabor v Trstu, ki je bil po vojni šele v fazi izgrajevanja, so prebegli Istrani in Dalmatinci nedvomno pomenili pomembno okrepitev, za konservativne sile v italijanski vladi pa politično propagandni argument tudi na vsedržavni ravni, kjer je bil problem italijanske vzhodne meje ena glavnih tem politične razprave. Sploh pa je bila navzočnost teh ljudi, za katere se je domnevalo, da so naklonjeni Italiji, velikega pomena za utemeljevanje in utrditev italijanskih pravic in zahtev nad Trstom, a tudi nad Istro. Pri tem so vidno vlogo odigrali ezulski odbori in organizacije, ki so jih že med vojno politično angažirani Istrani in Dalmatinci začeli ustanavljati za propagiranje "italijanstva" Istre, Reke in Dalmacije tako na ozemlju, ki so ga zasedali Nemci, kot na teritoriju, ki so ga osvobodili Anglo-Američani. Po koncu vojne so (tudi) s podporo italijanske države podobne organizacije začele množično nastajati po vsej Italiji in tudi v Trstu in Pulju, ki sta sodila pod upravo ZVU. V Pulju je nastal Odbor narodne osvoboditve za Pulj (Comitato di Liberazione Nazionale di Pola), ki je bil vrhovna politična organizacija proitalijanov tega mesta, v Trstu pa Skupina istrskih pregnancev (Gruppo esuli istriani) – iz katere je januarja 1946 nastal Odbor narodne osvoboditve za Istro (ONO za Istro) – v katero so se združili Istrani, ki so morali zapustiti svojo deželo zaradi nasprotovanja jugoslovanskim oblastem. Obe organizaciji sta se ukvarjali predvsem s političnim delovanjem za priključitev Pulja in Istre Italiji, vendar sta skrbeli tudi za pomoč pribežnikom iz Cone B Julijske krajine, ki jo je upravljala jugoslovanska vojska. Medtem ko se je puljski odbor po mirovni pogodbi in izvedenem eksodusu iz Pulja preselil v Gorico, kjer se je spremenil v novo organizacijo, Istrsko revizionistično gibanje (IRG, Movimento Istriano Revisionista), ki je kaj kmalu izgubilo pomen, pa je ONO za Istro vztrajal vse do leta 1966 in v sklopu proitalijanskega tabora v Trstu

odigral pomembno vlogo, predvsem seveda kar zadeva naselitev ezulov (Volk, 1999, 139-198; De Simone, 1959).

ZVU in problem navzočnosti ezulov v Trstu v času pred mirovno pogodbo

Begunci iz Istre in Dalmacije so seveda obstajali in niso bili le "opravičilo". Za obdobje takoj po koncu vojne in do mirovne pogodbe ter nastanka Svobodnega tržaškega ozemlja je njihovo število težko opredeljivo. Po nekaterih podatkih naj bi ob koncu vojne v Trstu živelo okoli 4.000 beguncev iz Dalmacije, predvsem iz Zadra (prav toliko naj bi se jih po krajšem postanku v Trstu preselilo v druge kraje severne Italije) (Cocceani, 2002, 229, 231). Oktobra 1945 je predsednik cone, ki je bil neke vrste od ZVU imenovan pokrajinski predsednik, poročal, da je do tedaj potrošil v podporne namene 3.269.790 lir, od katerih je 1.011.172 lir odpadlo za pomoč 3.012 beguncem iz Istre in razseljencem iz Dalmacije ("profughi Istria e sfollati Dalmazia") (DAT, 5). Jugoslovanske obveščevalne in varnostne službe so na začetku leta 1946 ocenjevale, da je v Trstu živelo nekaj tisoč ezulov z Reke, iz Istre in Dalmacije (od katerih naj bi jih kar precej imelo fašistično preteklost) (Troha, 1999, 267-268; Spaziali, 2000, 65). Leta 1948 pa naj bi bilo med begunci, ki so že bili v Trstu in so tu optirali za Italijo (vsega skupaj jih je bilo 12.800) približno 5.000 takih, ki so v Trst prispeli pred 15. septembrom 1947, ko je začela veljati mirovna pogodba (Colummi et. al., 1980, 427-429).

Po prevzemu oblasti v Coni A Julijske krajine junija 1945 je bil glavni cilj ZVU utrditev svoje oblasti, ki jo je resno ogrožal projugoslovanski tabor, ki je vsaj delno še vedno ohranjal alternativni oblastni aparat in je ZVU tudi s politično označenimi stavkami in močno agitacijo dokazoval svojo moč. Zato so bili v tem času ezuli za ZVU moteč element, ki bi lahko zaostрил družbene razmere in tako olajšal delo projugoslovanom. ZVU zato ezulom ni namenjala posebne pozornosti in pomoči in ji je bila njihova navzočnost v Trstu celo nadležna. Zavezniške oblasti so menile, da bi bilo zadrževanje ljudi, ki so jih označevali kot italijanske "stateless" civiliste z domovanji na ozemlju Julijske krajine pod upravo jugoslovanske vojske (poleti leta 1945 so v mesečnih poročilih ZVU ocenjevali, da pomenijo prav ti največji problem med okoli 11.000 "displaced persons", ki so živeli v Trstu), v Coni A Julijske krajine do časa, ko bi se lahko vrnili na svoje domove, povsem neprimerno, in so jih zato kaj kmalu začele premeščati v zbirni center v Padovo. Ko pa so poleti 1946 prve predstraže napovedanega organiziranega "eksodusa" iz Pulja kazale težnjo, da bi se za stalno naselile na Tržaškem, je ZVU začela pozorno spremljati njihovo prihajanje (AIRSML, 1).

Kljub vsemu pa ZVU do mirovne pogodbe in nastanka STO ni postavljala zakonskih ovir nemotenemu premikanju ljudi med obema conama Julijske krajine niti zadrževanju v Coni A oseb z bivališčem v Coni B. Za prehod razmejitvene črte je bila (vsaj za ZVU) dovolj osebna izkaznica, ki so jo izdale ZVU oziroma jugoslo-

vanske vojaške oblasti v Coni B (Vojaška uprava Jugoslovanske armade, VUJA), ZVU pa je te izkaznice izdajala tudi osebam, ki so imele bivališče v Coni B Julijske krajine pred 1. majem 1945. Poleg tega je ZVU že junija 1945 znova uvedla italijanska zakona o vpisovanju na sezname stalno bivaajočih in zaposlovanju. Za vpis na seznam stalno bivaajočih je bila dovolj prijava zadevne osebe (če te ni bilo in je pristojni urad ugotovil, da ima oseba glavno bivališče v občini ali da v njej preživi večino leta, jo je vpisal na lastno pobudo). Glede zaposlovanja pa so morali občinski uradi izdati delovno knjižico vsem, ki so živeli (torej stalno bivališče ni bilo pogoj) v njihovi občini. Zato so imeli ne le ezulí, ki so jih vpisali med stalno bivaajoče v Coni A, ampak tudi taki, ki so živeli v Coni A, a so imeli stalno bivališče v Coni B, v anglo-ameriški coni enake možnosti za zaposlitev kot njeni prebivalci. Enako je veljalo za stanovanja. Zaradi stanovanjske stiske, ki je bila posledica vojnih razdejanj, je ZVU že poleti 1945 ukazala ustanovitev posebnih conskih stanovanjskih komisij (Cono A Julijske krajine je ZVU razdelila na puljsko, tržaško in goriško cono), ki so izvajale zelo strog nadzor nad stanovanji in odločale o nameščanju ljudi po razpoložljivih bivališčih. Prvotno so za stanovanje lahko prosile le osebe s stalnim bivališčem v coni, vendar so ta pogoj črtali že julija, ko so pristojnosti glede stanovanj v Občini Trst predali občinski stanovanjski komisiji, ki je oktobra 1946 prevzela to pristojnost tudi v drugih občinah tržaške cone (Volk, 2000a).

Od mirovne pogodbe do aprila 1950

Z mirovno pogodbo in predvidenim nastankom STO se je položaj bistveno spremenil, saj je pogodba uvedla možnost optiranja za vse, ki so imeli stalno bivališče na ozemlju, ki je pripadlo Jugoslaviji, pred 10. junijem 1940 in je bila italijanščina njihov "pogovorni jezik". Po drugi strani pa je bila usoda ozemlja, ki naj bi sestavljalo Svobodno tržaško ozemlje, še vedno nejasna.

Kot sem omenil, so prvi Puljčani začeli prihajati v Trst že poleti 1946, vendar se je pravi priseljski val sprožil šele januarja naslednjega leta. Množično prihajanje Puljčanov se je končalo junija in julija 1947, maja 1948 pa se je začelo množično prihajanje optantov iz drugih Jugoslaviji priključenih predelov Istre. Z občasnimi nihanji je ta tok prihodov ohranil množični značaj vse do junija 1949, vendar se je v zmanjšanjem obsegu prihajanje optantov nadaljevalo do pozne pomladi leta 1950. Kljub omejevalni zakonodaji je po podatkih ZVU že februarja 1949 v Coni A živelo od 15.000 do 20.000 optantov in ilegalnih pribežnikov, medtem ko jih je do aprila 1950 prispelo v Trst že več kot 30.000. Čeprav bi morala biti Cona A zanje le prehodna točka na poti v Italijo, je velika večina teh prišlekov izkazovala željo in namen, da bi se v Coni A ustalila (AIRSML, 1; AIRSML, 2).

Italijanska vlada se je že na začetku leta 1947, ko se je začel množični odhod ljudi iz Pulja, ki ga je z njeno pomočjo organiziral tamkajšnji proitalijanski tabor, pri

zaveznikov zavzela, da bi odhajajoče Puljčane namestili na ozemlju Cone A STO. Vendar je zaradi stopnjevanja ameriško-sovjetskega soočanja, ki je ob koncu leta 1947 privedlo do dokončne blokvske razdelitve sveta, Cone A STO postala strateškega pomena za ameriško politiko "of containment" širjenja sovjetskega vpliva kot postojanka na meji z vzhodnim blokom, kamor so do informbirojevskega razkola uvrščali tudi Jugoslavijo. V sklopu te politike je v Coni A STO ZVU imela še vedno ista glavna cilja: omejiti in zmanjšati vpliv komunistov oziroma projugoslovanskega tabora ter preprečiti širjenje nezadovoljstva in družbenih trenj. Če je za doseganje prvega cilja ZVU podprla nastanek in okrepitev proitalijanskega tabora, pa je bilo prihajanje ezulov-optantov v nasprotju z drugim ciljem. Zaradi težkih povojnih gospodarskih in socialnih razmer – v Coni A je bilo aprila 1946 okoli 23.000 brezposelnih na okoli 100.000 dela sposobnih – bi nedvomno prihod nepredvidljivega, a vsekakor velikega števila Puljčanov, ki so zapuščali svoje mesto, prav gotovo močno otežil ohranitev socialnega mira. Zato je admiral Stone, šef zavezniških okupacijskih oblasti v Italiji, zahtevo italijanske vlade odbil in pristavil, da bodo zavezniške oblasti vsakega Puljčana, ki bi prispel v Cono A, takoj napotile proti Italiji (ODA, 1).

Kmalu za tem je ZVU z nekaj zakoni vsaj formalno – ker je bilo dejansko stanje precej drugačno, kot bomo videli – precej otežila življenje beguncem v njeni coni. Najprej je z ukazom št. 64 z dne 19. decembra 1947 odredila prekinitev vpisovanja na sezname stalno bivaajočih prebivalcev vseh občin Cone A STO. Ukaz je ostal v veljavi, s krajšo prekinitvijo novembra 1950, vse do konca obstoja ZVU. Pozneje se mu je pridružil še ukaz št. 325 z dne 14. avgusta 1948, ki je prepovedoval vpisovanje ljudi brez stalnega bivališča v Coni A STO na sezname brezposelnih. S tema ukazoma je bilo formalno onemogočeno vpisovanje med stalno bivaajoče in redno zaposlovanje vsem ezulom, ki so prispeli po decembru 1947. Kasneje je ZVU še zaostila pogoje za redno zaposlovanje, obenem pa olajšala vstop v Cono A italijanskim državljanom (kar so bili vsi ezuli, ki so bili izvedli opeljio za Italijo) (Volk, 2000, 274-277).

Stalno bivališče je bilo tudi pogoj za volilno pravico, ki pa jo je ZVU normirala precej v protislovju s prej omenjenimi zakoni in tudi z določili mirovne pogodbe. Ukaz o volitvah in volilni pravici, ki so ga izdali septembra 1948, je namreč volilno pravico priznaval vsem polnoletnim osebam s stalnim bivališčem v eni od občin Cone A, ki so 15. septembra 1947 (torej na dan uveljavitve mirovne pogodbe in formalnega nastanka STO) imeli italijansko državljanstvo. To je pomenilo, da so lahko glasovali tudi vsi ezuli, ki so prispeli v Trst do decembra 1947 (ULZVU, 1).²

Kljub strogi in neugodni zakonodaji ZVU je bil dejanski položaj za begunce iz dveh razlogov precej drugačen. Ker so pač zakoni (oziroma ukazi) določali, da v Trstu ni prostora za ezule, se je ZVU odpovedala tudi skrbi zanje. Tako je optante

2 ONO za Istro je proti koncu leta 1948 od ZVU zahteval celo, da vključi na volilne sezname tudi tiste ezule, ki niso imeli stalnega bivališča v Trstu (Volk, 1999, 153).

takoj po njihovem prihodu v Cono A praviloma izročala "krajevnim oblastem", ki so jih morale napotiti v Italijo. S tem so si zavezniki nekako "umili roke" pri tej ne-všečni zadevi in niso sprejeli nikakršnih pobud v pomoč tem ljudem, razen kar zadeva njihovo preskrbo ob morebitnem (in praviloma zelo redkem) kratkotrajnem obstanku v taboriščih, ki jih je upravljala ZVU (AIRSML, 1; AIRSML, 2). Ker bi morali ezuli po prihodu v Cono A čimprej nadaljevati proti Italiji, je skrb zanje med zadrževanjem v Coni A pripadala italijanski državi. ZVU je tako skrb za ezule v Trstu in okolici prepustila italijanskim državnim in zasebnim ustanovam.

Italijanski vladni vrh se je že pred uveljavitvijo mirovne pogodbe pripravil na nove razmere in je tudi ezule, ki so postali kar pomembna množica, vključil v prizadevanja, da bi ohranil vsaj ozemlje STO Italiji. V tem smislu so bili jeseni 1946 pomembni nastanek Urada za obmejna območja pri predsedstvu vlade in Medministrskega odbora za Julijsko krajino, februarja 1947 pa ukinitve Ministrstva za povojno pomoč, ki se je do tedaj ukvarjalo tudi s pomočjo ezulom in katerega pristojnosti so porazdelili med različna ministrstva. Za italijansko vlado so istrski in dalmatinski begunci dobili tak politični pomen in uporabnost, da se je z njimi nameraval ukvarjati sam vrh vlade.

V Trstu sta za pomoč ezulom skrbela Odbor za povojno pomoč (Comitato per l'assistenza postbellica), ki je bil zadolžen za pomoč vsem potrebnim pomoči in je denarna sredstva italijanske vlade razdeljeval tudi drugim podpornim ustanovam, ter Odbor za pomoč pregnancem iz Julijske krajine in Dalmacije, ki je skrbel specifično za ezule.³ Odbor za povojno pomoč, ki je do tedaj pomoč razdeljeval na podlagi italijanskega državljanstva, in ne narodnosti oziroma politične opredelitve, je januarja 1947 sklenil, da bo od tedaj o pomoči sklepal na podlagi političnih in nacionalnih diskriminant: ezulom "slovanske" narodnosti bi pomagali le, če so zapustili Cono A in se preselili v Italijo (DAT, 4). Februarja 1949 se je delegacija pristojnih uprav ZVU v Rimu srečala s predstavniki italijanskega notranjega ministrstva in se načelno dogovorila o preureditvi skrbništva za "optante". Pomoč so morali namenjati vsem posebej potrebnim optantom, vendar v manjši meri in za krajši čas v primerjavi s tem, kar je določal italijanski zakon št. 556 z dne 19. aprila 1948, izključili pa so uveljavljanje italijanskih norm glede zaposlovanja beguncev v Coni A. Potrebna sredstva je morala italijanska vlada nakazovati neposredno predsedniku cone, ki jih je lahko začel razdeljevati po 1. juliju 1949, administrativni nadzor nad njihovo uporabo pa bi izvajala ZVU (AIRSML, 2). Od avgusta 1948 je italijanska vlada finančna sredstva za skrbstveno dejavnost nakazovala neposredno v proračun Cone A. Julija 1949 so končno podporno dejavnost racionalizirali in centralizirali ter po razpustu Odbora za pomoč pregnancem iz Julijske krajine in Dalmacije in Odbora za povojno

3 Poleg tega so v Trstu ezulom na razne načine pomagale tudi številne zasebne ustanove: Papeška podporna ustanova, Rdeči križ Italije, Catholic Relief Services, United Nations Relief and Rehabilitation Administration, National Catholic Welfare Conference itd.

pomoč vso podporno dejavnost za ezule predali v skrb novonastalemu Conskemu uradu povojne pomoči, ki ga je vodil predsednik cone (Volk, 1999, 42). Pomembno je bilo tudi dejstvo, da je italijanska država prevzela stroške in upravljanje Silosa, skladišča poleg glavne tržaške železniške postaje, v katerem so do tedaj nameščali vse vrste brezdomcev. Proti koncu leta 1947 so pa Silos preuredili in ga namenili izključno ezulom (DAT, 4; DAT, 3).

Če ZVU ni bila neposredno vpletena v nameščanje ezulov v Trstu, je treba reči, da je imela nedvomno pregled tako nad denarjem, ki ga je proitalijanska stran investirala za pomoč ezulom, oziroma da bi ti ostali v Trstu, ter tudi nad tokom prihodov in nad delovanjem italijanske strani. Čeprav so zavezniški funkcionarji opazili, da se veliko ezulov zadržuje v Trstu in da so krajevne oblasti, ki bi jih morale premestiti v Italijo, nalogo izpolnjevale zelo površno, ZVU ni nikoli odločneje posegla, da bi odpravila to stanje. Nasprotno, novembra 1949 so njeni funkcionarji predlagali, da bi spremenili uradno politiko do problema obstanka ezulov in drugih beguncev v Coni A. Namesto da bi jim skušali preprečiti, da se naselijo v Coni A, je bilo treba upoštevati, da je veliko število optantov in drugih beguncev že živelo v Trstu in da se je tu nameravalo naseliti za stalno, in temu ustrezno preoblikovati zakonodajo (AIRSML, 2).

Drugi razlog, zaradi katerega je bilo realno stanje za ezule drugačno od tistega, ki ga je nakazovala zakonodaja, pa je izviral iz dejstva, da je bilo osebje administrativnega aparata ZVU še tisto iz časa fašizma. Izvajanje zakonodaje ZVU je bilo torej prepuščeno funkcionarjem in uradnikom, ki so službo dobili od italijanske države. Pomena tega dejstva se je seveda dobro zavedala italijanska vlada, ki je poskrbela, da čimveč "njenih" uslužbencev ostane na svojih mestih v upravnem aparatu STO oziroma ZVU. Marca 1947 je zato sam ministrski predsednik De Gasperi s strogo zaupnim pismom sporočil vsem ministrstvom, da je že pripravljen zakonski odlok (ki so ga nato izdali kot zakonski odlok št. 1064 z dne 25. septembra 1947), s katerim so nameravali vse uslužbence državne uprave, javnih ustanov in krajevne uprave območja, ki je moralo priti v sestav STO, obdržati v službi in jim izplačevati plačo do njihove zaposlitve pri novih upravah STO. Ob morebitnem razpustu STO so vsem zagotavljali ponoven sprejem v italijansko državljanstvo in v prejšnjo službo. De Gasperi je prosil, da vse zainteresirane uradnike zelo diskretno seznani z vsebino odloka, da bi tako preprečili njihov beg z ozemlja STO. Poleg tega je prepovedal premeščanje teh uslužbencev v Italijo tudi na njihovo prošnjo. Zadevi so očitno pripisovali velik pomen, saj se je samemu De Gasperiju zdelo potrebno, da je po izidu napovedanega odloka vnovič pisal vsem ministrstvom in poudaril, da bi premeščanje teh uradnikov v Italijo slabilo italijanske pozicije v STO. Če bi bila premešitev neizbežna, je bilo treba izbrati uradnike, ki niso imeli pogojev za sprejem v državljanstvo STO. Predsedstvo vlade se je k zadevi vrnilo januarja 1951, ko je vsem ministrstvom in podrejenim uradom pisal podtajnik pri predsedstvu vlade Andreotti,

ki je opozoril, da premeščanje uradnikov ni imelo negativne posledice le za italijanske pozicije v Coni A STO, ampak je povzročalo tudi težave z ZVU, s katero je bil očitno v tem smislu sklenjen kak dogovor (ODA, 2).

K vsemu temu je treba še dodati, da je bila vloga in moč uradništva pri izvajanju zakonov, vsaj kar zadeva ezule, še toliko večja zaradi njihove nedorečenosti, ki je dopuščala veliko mero diskrecije. Tako je na primer za vpis na seznam stalnih prebivalcev cone kot dokazilo veljala tudi podpisana izjava župnika, višjega policijskega inšpektorja ali kake druge poverjene osebe, da je zadevna oseba imela že dalj časa stalno bivališče v Coni A (Volk, 2000). Italijanska stran pa je lahko računala tudi na to, da je bila na njeni strani velika večina članov in načelnikov krajevnih upravnih organov, na primer predsedstva cone, ki jih je imenovala ZVU, kot tudi vodstva vseh občinskih in pokrajinskih posebnih ustanov – od Občinske skrbstvene ustanove (Ente comunale di assistenza) do Avtonomnega zavoda za ljudske hiše (Istituto autonomo case popolari).

Na ta način je ob dobrohotnem mižanju in občasni pomoči ZVU (avgusta 1948 je zavezniška uprava razglasila nujnost in javno koristnost gradnje ribogojnice pri izlivu Timave, s čimer je omogočila razlastitev prvih zemljišč na območju, na katerem je v naslednjih letih zrastle optantsko oziroma "ezulsko" Ribiško naselje) proitalijanskemu taboru uspelo v Trstu zadržati nekaj deset tisoč ezulov. Z njimi je precej okreplil svoje vrste, kar se je pokazalo na proitalijanskih pouličnih manifestacijah, predvsem pa na volitvah junija 1949. Od 197.245 volivcev, vpisanih v volilne imenike, jih je bilo 14.076 rojenih v Coni B STO in 33.538 v občinah Julijske krajine, ki so bile priključene Jugoslaviji z mirovno pogodbo (Jeri, 1961, 220).⁴ Vsekakor so na volitvah, ki jim je proitalijanski tabor dal značaj plebiscita za ali proti Italiji, zmagale proitalijanske stranke, v prvi vrsti Krščanska demokracija, ki je dobila tudi župana, Rovinjščana Giannia Bartolija (ki se je sicer v Trst priselil že pred vojno, in ga torej ne moremo imeti za ezula), ki je bil tudi vodilna osebnost stranke v Trstu do leta 1957. Vse proitalijanske stranke skupaj, z neofašisti vred, so dosegle okoli 65 odstotkov glasov (Jeri, 1961, 243).⁵

Zmaga proitalijanskih strank sicer ni bila pretirano navdušujoča, k njej pa so precej prispevali ezuli. Med volivci je bilo skoraj 48.000 oseb, ki so bile rojene v

4 Od preostalih je bil 95.001 volivec rojen v tržaški občini, 3.482 se jih je rodilo v drugih občinah Cone A, 42.220 v drugih občinah Italije, 8.923 pa v tujini.

5 Volitve, ki se jih je udeležilo 168.108 (85%) od 197.245 volilnih upravičencev, so dale naslednje izide: Krščanska demokracija 65.627 glasov (39,04%), Komunistična stranka STO ("kominformisti") 35.548 (21,14%), Italijanska republikanska stranka 9.081 (5,41%), Socialistična stranka Julijske krajine 10.747 (6,39%), Italijanska liberalna stranka 3.094 (1,84%), Slovansko-italijanska ljudska fronta ("titovci") 3.957 (2,35%), Italijanski blok 8.252 (4,91%), Fronta za neodvisnost 11.476 (6,83%), Slovenska demokratska zveza (slovenski antikomunisti) 3.004 (1,79%), Italijansko republikansko gibanje 2.291 (1,36%), Tržaški blok (independentisti) 4.860 (2,89%), Italijansko socialno gibanje (neofašisti) 10.171 (6,05%).

Coni B ali na Jugoslaviji priključenih ozemljih, kar seveda ne pomeni, da so bili vsi ezuli, saj je bil Trst od nekdaj cilj priseljevanja Istranov. Vendar naj bi po nekaterih podatkih na teh volitvah svoj glas oddalo približno 30.000 ezulov (Kacin Wohinz, Pirjevec, 1998, 135), kar je bilo 15 odstotkov vseh upravičencev in 17 odstotkov vseh volivcev. Če bi teh ne bilo, bi proitalijanske stranke dobile manj kot 50 odstotkov glasov.

Po aprilu leta 1950

Čeprav je bilo leta 1950 v Coni A še 21.000 brezposelnih (in 86.000 zaposlenih), je po sovjetsko-jugoslovanskem razkolu za ZVU vprašanje ohranjanja socialnega miru postalo mnogo manj pereče. Kot posledica spremenjenega odnosa do Jugoslavije se je spremenil tudi odnos zahodnih velesil do tržaškega vprašanja, saj je Cona A izgubila strateški pomen.

Korenita sprememba v odnosu ZVU do vprašanja prebežnikov in optantov pa se je zgodila v pozni spomladi leta 1950. Povezana je s spremembami na mednarodnem političnem prizorišču, tudi kar zadeva t. i. tržaško vprašanje, ki je bilo posledica izključitve Jugoslavije iz informbiroja. Razkol v mednarodnem komunističnem gibanju je spremenil marsikaj v igri za dokončno rešitev tržaškega vprašanja. Jugoslavija ni bila več predstraža Sovjetske zveze in je bila deležna vse večje pozornosti in upoštevanja zahodnih velesil. Nova politika zahodnih sil do Jugoslavije se je izogibala ukrepom, ki bi slabili položaj Titove vlade. Tripartitna izjava, s katero so se ZDA, Velika Britanija in Francija marca leta 1948 zavzele, da bi celotno STO pripadlo Italiji, je bila zato implicitno presežena. Informbirojevski razkol je sprožil proces, ki je v razmeroma kratkem času privedel do tega, da je Trst izgubil vlogo zadnje postojanke Zahoda na meji s sovjetskim blokom. S tem je izginil tudi glavni razlog za anglo-ameriško upravljanje Cone A, ki je za ZDA in Veliko Britanijo postalo nepotrebno breme in je terjalo poleg vsega za britanski proračun vse bolj nevzdržen strošek. Poleg tega je bila nerešenost vprašanja razmejitve med Italijo in Jugoslavijo moteč element pri vključevanju Jugoslavije, čeprav s posebnim položajem, v politični in vojaški sistem, ki je moral preprečiti širitev sovjetskega vplivnega območja. V diplomatskih krogih ZDA in Velike Britanije se je uveljavljala ocena, da je bila v danem položaju razdelitev STO med Italijo in Jugoslavijo edina možna rešitev. Kljub taktičnim diverzijam je tudi Jugoslavija, zaradi odtegnitve sovjetske podpore (ki je bila sicer že pred razcepom relativna in podrejena splošnim sovjetskim zunanjepolitičnim interesom), sprejemala razkosanje STO kot zanjo najboljše dosegljivo rešitev. Italija se je sicer vztrajno sklicevala na tripartitno izjavo in gojila iluzije, vendar se je v italijanski politični eliti uveljavljalo prepričanje, da je čas delovati proti italijanskim interesom, ker da grozi Coni A "poslovanjenje", in se je zato nagibala k temu, da bi jo čimprej dobila pod svoj nadzor (Kacin Wohinz, Pirjevec, 1998, 128;

Taviani, 1998). Vse to je povzročilo pospešeno vključevanje Cone B v jugoslovanski državni sklop in vse večji vpliv Italije v upravljanju Cone A.

Vendar je bil novi odnos ZVU tudi posledica prelomnega pomena, ki ga je volitvam v Coni B aprila 1950 namenila italijanska stran – po volitvah naj bi proitalijani lahko izbirali le med popolno podreditvijo jugoslovanskim načrtom in odhodom. Volitve so bile sicer odgovor jugoslovanske strani na okrepitev vezi med Cono A in Italijo ter na značaj plebiscita za ali proti Italiji, ki so ga proitalijanske stranke dale administrativnim volitvam v Coni A junija 1949. Jugoslovanske oblasti so očitno želele odgovoriti z novim plebiscitom, ki naj bi dokončno legitimiral in utrdil jugoslovansko in ljudsko oblast v Coni B. Italijanska stran je v tem videla kršenje načel tripartitne izjave, na njeno oceno položaja pa je vplivala predvsem ostrina represije nad proitalijani v Coni B tudi ob zgolj pasivni obliki nasprotovanja jugoslovanskim načrtom. Tako ravnanje so na italijanski strani tolmačili kot jasno sporočilo, da nove oblasti ne nameravajo prenašati nobenih ovir vključevanju Cone B v jugoslovanski državni sklop. ONO za Istro je iz tega izvajal ugotovitev, da so jugoslovanske oblasti ustvarile take razmere, da je proitalijanom ostala le izbira med popolno podreditvijo novi oblasti in zavestnim izpostavljanjem velikim osebnim tveganjem. Na udar jugoslovanskih oblasti so prišli predvsem pripadniki slojev, ki so bili nosilci italijanske opcije (od šolnikov do malomeščanstva in duhovščine) in so jih nekaj tudi izgnali iz Cone B. Za ONO za Istro v takem položaju ni imelo več nobenega smisla zavirati odhajanje ljudi iz Cone B in je napovedoval, da bo končni rezultat množični odhod Italijanov. Take ocene so pomenile nov odnos ne le do problema odhajanja ljudi iz Cone B, ampak tudi do problema beguncev v Trstu (Colummi et. al., 1980, 361-413).

Na pritisk italijanske strani je junija 1950 ZVU sprejela dogovor, ki so ga sklenili na sestanku med zastopniki uprav za notranje zadeve in skrbstvo ZVU, italijanskega notranjega in zakladnega ministrstva, predsedstva cone ter Občinske skrbstvene ustanove, s katerim je privolila v stalno naselitev optantov in prebežnikov v Coni A. Do tedaj je italijanska stran lahko uradno priskrbovala tem ljudem le "začasna" bivališča in je stalna naselitev optantov in prebežnikov potekala neuradno in brez pravega načrta. Z dogovorom pa je ZVU italijanski strani dovolila, da vsem ezulom z namenskim sredstvi italijanske vlade gradi v vseh občinah Cone A tudi dokončna stanovanja na podlagi točno določenega načrta, ki ga je italijanska stran izdelala in začela uresničevati v zelo kratkem času (DAT, 2). Predsednik cone Palutan, ki je razporejal sredstva, ki jih je gradnji zasilnih in dokončnih stanovanj za ezule nakazala italijanska vlada, in je bil do leta 1952 glavna osebnost pri izvajanju naselitvenega načrta, se je takoj lotil dela: v Križu je dal na najetem zemljišču zgraditi 33 zasilnih stanovanj v barakah, v Trstu, med Škednjem in Pončano, 40 začasnih in dokončnih stanovanj ter 20 stanovanj v ribogojnici ob izlivu Timave, ki so bila prvi zametek (ezulskega) Ribiškega naselja. Naseljevanje ezulov je zdaj potekalo po načrtu, ki je imel za cilj, kot je izpovedal Palutan, "namestitev istrskih ezulov v predmestnih predelih za

obrambo italijanstva" (DAT, 3). Vendar je končni cilj naselitve zdaj presegal zgolj številčno in kakovostno okrepitev proitalijanskega tabora v Trstu oziroma "obrambo italijanstva" ter je bil namenjen preobratu političnih in nacionalnih razmerij v vsej Coni A. Hitrost in obseg uresničevanja tega "nacionalno melioracijskega" načrta sta bili v sorazmerju z rastočo vlogo Italije pri upravljanju Cone A.

Kar zadeva ezule, se je marca 1950 prihajanje optantov skoraj popolnoma ustavilo, medtem ko so kljub glasnim trditvam ONO za Istro, da se je zaradi jugoslovanskega nasilja ob volitvah tudi iz Cone B STO začelo množično odhajanje (DAT, 3), iz Cone B do oktobra 1953 prihajali le redki posamezniki. Vsekakor je ob koncu leta 1950 v Coni A živelo okoli 25.000 ezulov (AIRSML, 3; AIRSML, 4; Jelinčič, 1960, 71). Leta 1951 se jim je pridružila tudi večina 5.587 optantov, kolikor jih je prispelo v Cono A med letom. Nameščali so se pri sorodnikih ali pa v bivališčih, ki jih je izrecno zanje pripravila italijanska vlada. Z letom 1951 se je tok optantov iz Jugoslaviji priključenih predelov Julijske krajine dejansko ustavil, saj jih je v naslednjem letu dospelo samo še 78 (AIRSML, 4). Glede na tako stanje prihodov je jasno, da je bil načrt naselitve iz junija 1950 namenjen predvsem namestitvi v Coni A že navzočih ezulov, in ne, kot je pisalo v dogovoru, pripravi vsega potrebnega za sprejemanje in nameščanje prihodnjih ezulov.

Na zakonski ravni se je nov odnos ZVU do vprašanja kazal v ukazu iz novembra 1950 (ULZVU, 3), ki je omogočil pridobitev stalnega bivališča vsem osebam, ki so v Coni A živele že vsaj eno leto. Poleg tega je ZVU najprej septembra 1950 (ULZVU, 2) omogočila razlastitev zemljišč za gradnjo električnega daljnovoda do ribogojnice ob Timavi in nato junija 1951 (ULZVU, 4) še tistih, potrebnih za razširitev iste ribogojnice.

Ustanova za pomoč beguncem v Coni A in londonski dogovor iz maja 1952

Leta 1952 je bil opazen nov pomemben korak naprej za Italijo, kar zadeva njeno vlogo pri upravi Cone A in seveda tudi glede možnosti uresničevanja načrtnega naseljevanja ezulov.

Za Italijo se je prvi pozitiven premik zgodil prav na področju naselitve ezulov. Marca 1952 je namreč zavezniška uprava dovolila delovanje v Coni A Ustanovi za pomoč beguncem iz Julijske krajine in Dalmacije (*Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati*). To je bila formalno zasebna, a dejansko poldržavna ustanova, ki je uživala podporo vseh pomembnejših italijanskih gospodarskih, političnih in cerkvenih krogov. Italijanska država ji je od njenega nastanka leta 1947 prepuščala – tudi prek zakonskih določil – vse večjo vlogo pri skrbi za istrske in dalmatinske ezule ter ji namenjala vse večje denarne prispevke. Sčasoma je ustanova postala glavna ezulska skrbnica, ki je delovala na stanovanjskem, zaposlovalnem, mladinsko skrbniškem in drugih področjih (skrb za ostarele, poklicno usposabljanje in izobraževa-

nje ...). Po letu 1952 je ustanova veliko večino svojih sredstev in naporov namenila posegom v Coni A (Volk, 1999, 61-92) in že istega leta začela graditi prve hiše begunskega naselja v tržaškem rajonu Čarbola (L'Arena di Pola, 21. 5. 1952⁶), v mestu ustanovila študentski dom za ezulske študente ter financirala obnovo oziroma ustanovitev 13 ezulskih podjetij (DAT, 1; DAT, 3).

Še pomembnejši pa je bil dogovor, ki so ga 9. maja 1952 v Londonu sklenile ZDA, Velika Britanija in Italija. Dogovorile so se, da bo Italija imela svojega političnega svetovalca pri ZVU (ki se je pridružil britanskemu in amerškemu) ter predvsem pravico, da izbere funkcionarje (ki jih je formalno imenoval komandant cone, najvišja oblast v Coni A), ki so vodili notranje in finančno-gospodarske zadeve Cone A. Med uradi, ki so jih prevzeli italijanski funkcionarji, je bil tudi urad za socialno varstvo in skrbništvo, ki je bil pristojen tudi za begunsko problematiko. Delo resorjev, ki so jih vodili italijanski funkcionarji, je vodila Višja direkcija uprave (VDU, Direzione Superiore dell'Amministrazione), ki ji je načeloval višji direktor uprave (Direttore Generale dell'Amministrazione). Na to mesto je italijanska vlada imenovala prefekta Gian Augusta Vitellija, medtem ko je bil za političnega svetovalca pri ZVU imenovan ustanovitelj ezulskega Julijskega odbora (Comitato Giuliano) iz Rima, nekdanji sodelavec tajne službe vojne mornarice in svetovalec ONO za Istro Diego de Castro (Novak, 1973, 369-378; Kacin Wohinz, Pirjevec, 1998, 137; Valdevit, 1986, 247-249). Višja direkcija je imela pod svojim vodstvom dve direkciji: Direkcijo notranjih zadev (DNZ, Direzione degli Affari Interni) ter Direkcijo za finance in gospodarstvo (DFG, Direzione delle Finanze e dell'Economia). DNZ je načeloval Adolfo Memmo (direktor notranjih zadev, Direttore degli Affari Interni), Ernesto de Petris je vodil Oddelek za delo (Dipartimento del Lavoro), Carlo Schiffrer Oddelek za socialno skrbništvo (Dipartimento dell'Assistenza Sociale), Albino Boccali Urad javnega zdravstva (Ufficio della Sanità Pubblica), Giuseppe Fadda Urad za šolstvo (Ufficio Educazione), Mario Franzil Urad za popis in statistične raziskave (Ufficio Censimento e Rilevazioni), Claudio Catalano pa Gasilsko službo (Servizio Vigili del Fuoco). DFG je načeloval Lino Sartori (direktor za finance in gospodarstvo, Direttore delle Finanze e dell'Economia), posamezne oddelke in urade pa so vodili Francesco Lelmi (Oddelek za trgovino, Dipartimento del Commercio), Mario Schiapparoli (Oddelek za proizvodnjo, Dipartimento della Produzione), Edoardo D'Avanzo (Oddelek za finance, Dipartimento di Finanza), Filippo Bette (Oddelek za prevoze, Dipartimento dei Trasporti), Vincenzo Caffarelli (Oddelek za javna dela in storitve, Dipartimento dei Lavori e Servizi Pubblici), Gualfredo Piccoli (Urad za kmetijstvo in ribištvo, Ufficio Agricoltura e Pesca) ter Alceste Silvi Antonini (Odsek za posojila, Sezione Prestiti). Z upravnim ukazom št. 60 z dne 9. decembra 1952 je komandant cone za namestnika načelnika Oddelka za socialno skrbništvo imenoval Micheleja Mianija (ULZVU, 5). Poleg poklicnih funkcionarjev je bilo

6 La prima pietra a Trieste per un villaggio dell'esule.

med temi kar nekaj vidnih tržaških proitalijanskih politikov, od predstavnika KD Franzila (ki je nasledil Bartolija kot tržaški župan) do socialista Schiffrerja (znanega tržaškega zgodovinarja, ki je pa bil doma v politiki že od časa medvojnega tržaškega ONO) in republikanca Mianija, vodilnega člana tržaškega medvojnega ONO, ki ga je ta imenoval za župana Trsta v dneh vstaje. Dejstvo, da so vodstvo Oddelka za socialno skrbništvo, ki je bil eden od najbolj vpletenih uradov v naseljevanje beguncev, zaupali prav Carlu Schiffrerju in Micheleju Mianiju, ki sta bila med najpomembnejšimi predstavniki novega italijanskega vodilnega sloja, podčrtava velik pomen, ki ga je vprašanje naselitve beguncev v Trstu imelo za proitalijanski tabor.

Londonski dogovor iz maja 1952 ni bil le formalna zadovoljitev italijanskih zahtev, ki ni dajala Italiji nobene realne oblasti v Coni A, ker so bili funkcionarji vsakakor odgovorni in podrejeni komandantu cone, kot ocenjuje na primer Valdevit (Valdevit, 1986, 247-249),⁷ ampak je dogovor pomenil dejansko prerazporeditev oblasti v Coni A, s katero je Italija prevzela pomemben del uprave cone. Kljub formalni podrejenosti komandantu cone – ki jo je italijanska vlada želela obvarovati in sta zato Urad za obmejna območja in sam predsednik vlade De Gasperi vsem upravam poslala strogo zaupna navodila, kako naj vzdržujejo odnose z Višjo direkcijo uprave, da ne bi prišlo do preveč vidnega kršenja določil dogovora – je višji direktor deloval po navodilih italijanskega predsedstva vlade in posameznih italijanskih centralnih uprav, katerim je redno poročal o svojem delu in se z njimi posvetoval (ODA, 4; ODA, 2).⁸ Z londonskim dogovorom je torej Italija dobila možnost, da je za naselitev ezulov (seveda ne samo za to) uporabila tudi del upravnega aparata ZVU. Še več, z njihovim naseljevanjem in z vprašanjem ezulske navzočnosti v Trstu na splošno so se po dogovoru ukvarjali izključno italijanski uradi in funkcionarji.

Kar zadeva ZVU, ne le da se tisti del upravnega aparata ZVU, ki je še ostal pod nadzorom Anglo-Američanov, dejansko ni več vmešaval v zadevo ezulov, ampak so zavezniške oblasti z nekaj ukazi šle celo na roko italijanskim načrtom. Tako je ZVU decembra 1952 podaljšala veljavnost ukaza o javni koristnosti in nujnosti razširitve ribogojnega podjetja ob Timavi (ULZVU, 6), marca 1953 vključila v občinsko komisijo, ki je upravljala stanovanja, zgrajena z javnimi sredstvi, tudi dva predstavnika Ustanove za pomoč beguncem (sodelovala sta le na sejah, na katerih so odločali o

7 Podobno tezo zagovarja tudi Raoul Pupo, ki piše, da je ZVU odklanjala vsakršno soupravljanje oblasti v Coni A do konca njenega obstoja (Pupo, 1999a, 168).

8 Kot je razvidno iz telegrama državnega tajnika Andreottija z dne 16. novembra 1953 (DAT, 2), so sporočila Vitelliju pošiljali s posredništvom krajevnih predstavnikov vlade, da bi se tako vlada obvarovala pred očitki, da vodi urade ZVU. Telegram je bil namreč naslovljen prefektu v Gorici, vendar s pripisom, da je namenjen prefektu Vitelliju. Tako se je ustvaril videz normalnega dopisovanja med dvema krajevnima funkcionarjema italijanske vlade. Naj poudarim, da je tudi Palutana vlada priznala naslov prefekta, čeprav v Trstu ni moglo biti prefekture, ker je italijanska suverenost v Trstu z mirovno pogodbo prenehala. Vendar je bil tako Palutana legitimiran, da vzdržuje redne stike z nadrejenimi v Italiji, čeprav ga je za predsednika cone postavila ZVU in je bil odgovoren njej.

oddaji stanovanj, ki jih je zgradila njuna ustanova) (ULZVU, 7) in končno marca 1954 tudi mimo določila o obveznosti vpisa med stalne prebivalce cone priznala prednostne olajšave za obnovo gospodarskih dejavnosti ezulskim lastnikom licenc za prodajo blaga državnega monopola (ULZVU, 8). Vendar je treba poudariti, da zavezniki niso uvedli nobene večje spremembe v tistih zakonih, ki so bili temeljnega pomena za življenje optantov in prebežnikov v Coni A. Predvsem ni ZVU nikoli preklcala prepovedi novih vpisov na sezname stalnih prebivalcev. Kot ni ugodila zahtevi, da bi iz Trsta preselila "balkanske" begunce (v resnici so to bili begunci iz vzhodnoevropskih držav, ne le z Balkana) in njihova taborišča namenila istrskim ezulom.

Da so o usodi ezulov v Trstu zdaj odločali izključno italijanska vlada, njeni funkcionarji v Trstu ter ezulske organizacije, se je najbolje pokazalo, ko se je sprožil zadnji val množičnega odhajanja ljudi iz Istre (in prihajanja teh ljudi v Trst), ki se je začel takoj po objavi ameriško-britanske note 8. oktobra 1953, s katero sta velesili napovedovali, da bosta Cono A prepustili v upravo Italiji, a je bila obenem tudi napoved razdelitve STO med Italijo in Jugoslavijo na podlagi obstoječega stanja. Ob tej priložnosti se je tudi pokazala odločilna vloga Odbora narodne osvoboditve za Istro. Novi val je pripeljal v Trst na tisoče novih beguncev (do 23. novembra 1953 jih je dospelo že 1.812), za katere pa v mestu ni bilo pripravljenih bivališč, tako da so jih italijanski uradi in ustanove začeli nameščati po vseh mogočih zasilnih prostorih (od šol do telovadnic in hotelov). Zaradi možnih posledic glede javnega reda in miru so višji direktor uprave Vitelli, novi predsednik cone Miceli in drugi italijanski funkcionarji v Trstu zahtevali, da se vsaj del ezulov iz Cone A premesti v Italijo (s to zahtevo se je strinjal tudi vsaj del osrednjih vladnih uradov v Rimu, mogoče z izjemo Urada za obmejna področja). Odbor narodne osvoboditve za Istro je sicer na sestanku na najvišji ravni, ki so ga za poglobitev analize problema sklicali decembra 1953 v Rimu, tako rešitev, čeprav z zadržki, sprejel, vendar je že nekaj tednov za tem odpovedal sodelovanje pri premeščanju ezulov in dosegel celo ustavitev premestitev (DAT, 1; DAT, 2).

Ezuli so torej ostali v Trstu, kjer so jih nameravali uporabiti za njihovo načrtno naselitev s ciljem "okrepiti italijanstvo" in izpeljati "nacionalno melioracijo" na ozemlju Cone A. Načrt, s katerim so soglašali vsi dejavniki proitalijanskega tabora v Trstu, je bil izdelan do podrobnosti (Ustanova za pomoč beguncem je imela izdelano celo zelo podrobno etnično karto ozemlja Cone A). Kot je pisala Ustanova za pomoč beguncem, je Urad za obmejna področja pri predsedstvu vlade "menil, da je treba izvedbo gradbenega programa za julijske in dalmatinske begunce v Trstu zaupati Ustanovi za pomoč beguncem iz Julijske krajine in Dalmacije. To z dvojnimi namenoma, da se zagotovi prodor italijanskih sil na slovanska območja in da se Ustanovi za pomoč beguncem, ki upravlja skupino pomembnih kulturnih ustanov na ozemelskem pasu ob vzhodni meji, zagotovi nepremičninsko premoženje ..." Potem ko je Ustanova v mestu "na jezikovno mešanem ozemlju" že začela graditi ezulsko naselje pri Čarboli in potem ko je oddala v zakup dela za gradnjo naselij na Opčinah

in v Križu ("prvi kraj je jezikovno mešan, drugi pa obljuden pretežno s Slovenci ..." so podčrtavali), se je posvetila tistemu delu tržaškega ozemlja, ki je imel prednost pri "nacionalni melioraciji". To je bil "obalni pas, ki povezuje teritorij Trsta s Tržičem", in to zaradi tega, ker je bil "obljuden pretežno s slovanskimi elementi" in za katerega je Ustanova že "preučila ustrežno namestitvev vzdolž omenjenega obalnega pasu naselij, ki so namenjena italijanskim beguncem". Posebno pozornost so namenili ozemlju občine Devin – Nabrežina, kar so tako razlagali: "Devin - Nabrežina ne spada v Občino Trst in župan tega kraja pripada jugoslovanski stranki, ki je naklonjena Titu. Dovolj je spomniti na nedavno vprašanje dvojezičnih tabel, ki jih je občina Devin - Nabrežina postavila na avtocesti. Prav tu so nas Jugoslovani prehiteli, saj so od leta 1945 zgradili že ... (številke ni, op. S. V.) novih hiš, ki so jih v večini primerov namenili Slovencem, ki so prišli z jugoslovanskega ozemlja. Ustanova za pomoč beguncem je kupila teren v primerni poziciji od princa di Torre e Tasso, italijanskega predstavnika iz Devina, in pripravlja načrte stanovanj, trgovinskih in obrtniških prostorov ter zavoda za ostarele s petdesetimi posteljami. Vse to je postavljeno v okvir celostnega gospodarskega načrta, ki naj zagotovi gospodarsko neodvisnost novega naselja. Predel doživlja velik turistični razvoj in to bo olajšalo naše delo. Ostali na karti začrtani krogi, če jih primerjamo s narodnostno karto, dokazujejo intenzivnost našega načrta zagotavljanja nepretrganosti italijanske večine v obalnem pasu od Tržiča do Trsta." (ODA, 3)

Nameni niso ostali le na papirju. Italijanska stran je imela v Trstu zadostno število ezulov, ki so bili v taki situaciji, da so bili prisiljeni sprejeti vse, kar so jim ponudili. Tudi namestitvev na Krasu v bližini slovenskih vasi, kar je bilo med begunci iz več razlogov zelo neprijetno, kot je priznavala sama Ustanova za pomoč beguncem, ko je pisala, da je bilo treba ezule šele privaditi "na idejo, da ne morejo vsi dobiti stanovanja v mesu" (ODA, 3).

Pospešitev izvajanja naseljitvenega načrta je bila verjetno tudi posledica za italijansko stran ne preveč spodbudnih izidov volitev leta 1952, ko so vse proitalijanske stranke skupaj, kljub večjemu številu ezulskih volivcev (po volitvah leta 1949 so v volilne sezname vpisali 13.887 oseb, ki so se bile v Trst priselile od leta 1949 do konca leta 1950) nazadovale in padle na nekaj več kot 62 odstotkov glasov (Jeri, 1961, 240 in 250).⁹ Bila pa je verjetno tudi posledica prepričanja, da grozi Coni A

9 Leta 1952 so bili volilni izidi naslednji: KD 59.133 glasov (33,04%), KPSTO 30.978 (17,31%), Fronta za neodvisnost 22.415 (12,52%), Italijansko socialno gibanje 20.570 (11,49%), Socialistična stranka Julijske krajine 10.445 (5,83%), Italijanska republikanska stranka 8.407 (4,70%), Italijanska liberalna stranka 5.768 (3,22%), Italijansko-slovaška ljudska fronta (titovec) 4.924 (2,75%), Tržaški blok 4.492 (2,51%), Slovenska demokratska zveza 3.559 (1,99%), Nacionalna monarhistična stranka 2.915 (1,63%), Italijanska socialistična stranka 2.609 (1,46%), Monarhistično kvalunkvistična fronta 1.560 (0,88%), Avtonomistično gibanje Julijske krajine 1.209 (0,67%). Volilnih upravičencev je bilo 200.486, volitev pa se jih je udeležilo 189.527.

poslovanjenje, ki se je, tudi zaradi negativnih izidov volitev, v teh letih udomačilo med italijansko politično elito, zaradi česar je večina italijanskih vladnih mož menila, da je treba Cono A čimprej privedi nazaj pod italijansko upravo, pa čeprav za ceno odpovedi Coni B (Kacin-Wohinz, Pirjevec, 1998, 128; Taviani, 1998).

Ob ukinitvi ZVU je v Trstu tako živelo med 35.000 in 47.000 ezulov, torej od 11 do 16 odstotkov leta 1951 popisanih prebivalcev Cone (bilo jih je nekaj več kot 297.000, med temi uradno okoli 24.000 istrskih ezulov). Zanje je Ustanova za pomoč beguncem do oktobra 1954 v Trstu dogradila 208 stanovanj ter 16 gospodarskih prostorov (OAPGD, 1964), mnogi ezuli pa so bili nameščeni po raznih zasilnih prostorih, ki so jih dale na voljo javne in zasebne ustanove.

Sklep

Čeprav se je načrt nacionalne melioracije in okrepitve italijanstva v Coni A z naselitvijo istrskih optantov in prebežnikov lahko popolnoma razmahnil šele po vrnitvi Italije, se je njegovo uresničevanje začelo že v času ZVU. Zavezniki so najprej prenašali, nato pa zamižali pred tem, kar se je dogajalo, in s tem dovolili, da so pod vodstvom kabineta predsednika italijanske vlade, z denarjem italijanske države ter pod nadzorom in z navdihom Odbora narodne osvoboditve za Istro, predsednik cone, tržaška občina, Višja direkcija uprave in Ustanova za pomoč beguncem nameščali v Trstu in okolici vse več ezulov. Ovire, ki jih je ZVU s svojimi zakoni postavljala življenju ezulov v Trstu, so imele le relativni učinek, ker je bilo izvrševanje zakonov prepuščeno proitalijanskim funkcionarjem in ker so zakoni vsebovali celo vrsto vrzeli, ki so omogočale njihovo izigravanje. Ko se je po informbirojevskem sporu spremenil odnos zahodnih zaveznikov do Jugoslavije in potem ko je postalo jasno, da je edina realna možna rešitev glede problema STO njegova razdelitev med Italijo in Jugoslavijo, se je ZVU dejansko odpovedala obravnavanju problema ezulske navzočnosti v Trstu. Po londonskem dogovoru, ki je del upravnega aparata ZVU prepustil iz Rima imenovanim funkcionarjem, je tudi vprašanje ezulov postalo izključna domena teh italijanskih funkcionarjev. Zdaj je Italija lahko uporabljala aparat ZVU za izvajanje svojega načrta za naselitev ezulov.

Njihovo naseljevanje je potekalo na podlagi točno izdelanega načrta, ki je imel za cilj spremembo nacionalnih ravnesij. Prednost je pri tem, kar so italijanski funkcionarji imenovali "nacionalna melioracija", imel obalni ozemeljski pas, ki je mesto Trst povezoval z Italijo. To območje, na katerem so bili še ob koncu vojne Slovenci v veliki večini, je jugoslovanska stran že nekajkrat med razpletanjem tržaškega vprašanja zahtevala zase kot slovenski izhod na morje. Trst (in vsa istrska obalna mesta, ki bi jih eventualno dodelili Italiji) bi ob uresničenju te zahteve ostal odrezan od italijanskega državnega ozemlja kot italijanska enklava na jugoslovanskem ozemlju. Zaradi tega in zaradi objektivnega strateškega pomena tega obalnega pasu (po kate-

rem tečejo vse cestne in železniške povezave z Italijo) je italijanska stran prav tu načrt izvajala najbolj odločno in brezkompromisno.

Kljub protestom vseh političnih komponent, v katerih se je prepoznaval slovenski živelj, je načrt napredoval, čeprav z omejitvami, ki mu jih je postavljala ZVU v nekaterih posebno občutljivih trenutkih in pogledih. Po drugi strani pa je ZVU izvajanje načrta ne le prenašala, ampak tudi olajšala. Italijanska stran se je poleg tega lahko zanašala na dejstvo, da je imela v svojih rokah tržaško občinsko upravo, na ozemlju katere je zrasla velika večina ezulskih naselij. Tržaška občina je v več primerih Ustanovi za pomoč beguncem za gradnjo ezulskih stanovanjskih blokov zraven slovenskih vasi Prosek, Križ in Opčine brezplačno ali po izredno nizki ceni odstopila t. i. jursarska zemljišča, ki so bila last slovenskih srenj.

Postavljeni so bili temelji za to, da bi Slovenci postali na prizadetem ozemlju manjšina tudi tam, kjer so bili še takoj po koncu vojne ogromna večina, z vsemi posledicami, ki jih je to dejstvo imelo. Vendar so bile posledice naselitve ezulov bolj daljnosežne in niso zadevale le slovenske komponente prebivalstva Cone A. Poleg nacionalne melioracije so načrti italijanske strani predvidevali tudi okrepitev italijanstva, torej proitalijanskega razpoloženja in aktivizma italijansko govorečega dela prebivalstva, ki ni kazal prevelikega navdušenja za vrnitev Italije. Ezuli, ki so bili že decembra 1947 jedro proitalijanskega tabora in demonstracij, so krepko prispevali k zmagi proitalijanskih strank na volitvah leta 1949 in 1952. Njihova navzočnost je vplivala na trg delovne sile in spreminjala sestavo in značaj tržaškega delavstva, v katerem je predvsem zaradi političnega izrabljanja ezulov s strani proitalijanskega tabora podžigala nacionalna trenja in nasprotja z njegovim "avtohtonim" delom. Vse to je bilo v glavnem izpeljano po letu 1954 in je — v nasprotju z določili Londonskega memoranduma in priloženega posebnega dogovora za zaščito narodnih manjšin — popolnoma spremenilo demografsko, socialno, nacionalno in politično podobo Trsta in okolice.

LA LEGISLAZIONE ALLEATA E L'INSEDIAMENTO DEI PROFUGHI ISTRIANI NELLE ZONE ABITATE DA SLOVENI NELLA PROVINCIA DI TRIESTE

Sandi VOLK

Biblioteca nazionale slovena e degli studi, Sezione storia, IT-34138, Via Petronio 4

e-mail: volk.sandi@libero.it

RIASSUNTO

Nonostante la legislazione, formalmente molto restrittiva per gli esuli, il Governo Militare Alleato (GMA) tollerò, e per certi aspetti appoggiò, l'insediamento degli esuli nella Zona A della Venezia Giulia ed, in seguito, del territorio Libero di Tri-

este. Nel periodo fra il giugno 1945, quando il GMA assunse il potere nella Zona A e il settembre 1947, quando entrò in vigore il trattato di pace che prevedeva la creazione del TLT e la possibilità di opzione per gli abitanti delle zone della Venezia Giulia annesse all'Italia o alla Jugoslavia, gli Alleati non dedicarono alcun'attenzione alla questione degli esuli – che formalmente non esistevano ancora. Ciò sino a quando non cominciarono ad arrivare nei territori che sarebbero entrati a fare parte della Zona A i primi polesi, avanguardia dell'esodo organizzato da Pola, e sino a quando il governo italiano non tentò di fare sì che la maggior parte di loro fosse sistemata proprio nella Zona A. A quel tempo per gli alleati era di primaria importanza rafforzare l'autorità del GMA nella Zona A, un'autorità che la componente filojugoslava metteva in forse con successo. Gli Alleati bocciarono così la richiesta italiana, perché l'arrivo di alcune migliaia di esuli avrebbe esasperato la già difficile situazione sociale, cosa che sarebbe stata sfruttata dai filo-jugoslavi. Per questi motivi il GMA emanò delle disposizioni che, di fatto, impedivano agli esuli una vita normale nella Zona A. L'efficacia di queste norme fu però annacquata dal fatto che ad applicarle furono i funzionari italiani che il governo di Roma aveva provveduto a fare restare nell'apparato amministrativo degli alleati. L'inefficacia di queste norme fu dettata anche dalla loro ambiguità e dalle manchevolezze legali, sfruttate dai funzionari italiani e dagli esuli per poterle aggirare.

Nei primi anni del TLT, il GMA non cambiò la propria posizione ambigua nei confronti della presenza degli esuli; formalmente ne impediva la permanenza ma, in realtà, non intraprese nulla contro le organizzazioni e le istituzioni filo-italiane che se ne prendevano cura e che cercavano di farne restare a Trieste il maggior numero possibile. Maggiori cambiamenti ci furono nel giugno 1950, anche in seguito ai mutati scenari politici internazionali seguiti allo scontro del Cominform, quando il GMA accettò per la prima volta l'insediamento pianificato degli esuli a Trieste ed il prefetto Palutan fece costruire per loro i primi alloggi con mezzi provenienti dall'Italia. Nel maggio 1952 a Londra fu deciso che gli USA e la Gran Bretagna lasciassero all'Italia il controllo della maggior parte dell'apparato amministrativo del GMA, così i filoitaliani poterono contare, per l'insediamento degli esuli, anche sulla loro "parte" del sistema amministrativo del TLT. Il GMA in pratica, nonostante non avesse revocato alcuna legge ostile agli esuli, rinunciò a qualsiasi ingerenza ed anzi, in alcuni casi, favorì i piani italiani. Questi avevano il fine evidente di cambiare la struttura nazionale nella zona A, cosa che fu raggiunta, in seguito, dopo il suo ritorno all'Italia, anche se le basi della "bonifica nazionale" nella zona di Trieste erano state già gettate al tempo del GMA.

Parole chiave: Governo Militare Alleato, Trieste, legislazione, esuli, popolamento, bonifica nazionale

VIRI IN LITERATURA

- AIRSML, 1** – AIRSML – Arhiv Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli – Venezia Giulia di Trieste, ZVU – fond Zavezniška vojaška uprava (Governo Militare Alleato), 201a
- AIRSML, 2** – AIRSML, ZVU, 201b
- AIRSML, 3** – AIRSML, ZVU, 201d
- AIRSML, 4** – AIRSML, ZVU, 202a
- DAT, 1** – DAT - Državni arhiv v Trstu (Archivio di Stato di Trieste), GVK – fond Generalni vladni komisariat (Commissariato Generale di Governo), 65
- DAT, 2** – DAT, GVK, 134
- DAT, 3** – DAT, GVK, 135
- DAT, 4** – DAT, PT – fond Prefektura v Trstu, SZ – Splošne zadeve (Prefettura di Trieste – Affari Generali), 12
- DAT, 5** – DAT, PT, SZ, 198/12
- ODA, 1** – ODA – Osrednji državni arhiv v Rimu (Archivio Centrale dello Stato), PMSK – fond Predsedstvo ministrskega sveta – Kabinet (Presidenza del Consiglio dei Ministri – Gabinetto), 1.6.1/25049/40
- ODA, 2** – ODA, PMSK, 2.3/59993
- ODA, 3** – ODA, PMSK, 3.2.8/6
- ODA, 4** – ODA, PMSK, 19.17/13659/28.43
- ULZVU, 1** – ULZVU – Uradni list Zavezniške vojaške uprave, št. 38, 1. oktobra 1948, Ukaz št. 345, 24. septembra 1948
- ULZVU, 2** – ULZVU, št. 25, 11. septembra 1950, Ukaz št. 168, 8. septembra 1950
- ULZVU, 3** – ULZVU, št. 33, 1. decembra 1950, Ukaz št. 219, 29. novembra 1950
- ULZVU, 4** – ULZVU, št. 17, 21. junija 1951, Ukaz št. 106, 14. junija 1951
- ULZVU, 5** – ULZVU, št. 35, 21. decembra 1952
- ULZVU, 6** – ULZVU, št. 36, 31. decembra 1952, Ukaz št. 198, 27. decembra 1952
- ULZVU, 7** – ULZVU, št. 14, 21. maja 1953, Ukaz št. 76, 14. maja 1953
- ULZVU, 8** – ULZVU, št. 21, 21. marca 1954, Ukaz št. 21, 16. marca 1954

L'Arena di Pola. Gorica.

- Coceani, B. (2002):** Mussolini, Hitler, Tito alle porte orientali d'Italia. Trieste, Istituto Giuliano di storia, cultura e documentazione.
- Colummi, C. et. al. (1980):** Storia di un esodo – Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli – Venezia Giulia.
- de Castro, D. (1999):** Memorie di un novantenne. Trieste e l'Istria. Trst, MGS Press.
- De Simone, P. (ed.) (1959):** La ripresa italiana dopo il maggio 1945. Atti e memorie del CLN di Pola. Gorizia, L'Arena di Pola.
- Ginsborg, P. (1989):** Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi. Società e politica 1943-1988. Torino, Einaudi.

- Jelinčič, Z. (1960):** Elementi kolonizacije in demografskega gibanja na Tržaškem ozemlju od maja 1945 do 31. decembra 1960. leta. Tipkopis.
- Jeri, J. (1961):** Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec J. (1998):** Storia degli sloveni in Italia: 1866-1998. Padova, Marsilio.
- Novak, B. (1973):** Trieste 1941-1954. La lotta politica, etnica e ideologica. Milano.
- OAPGD (1964):** Realizzazioni edilizie dal 1947 al 1964. Tipkopis, 31. 12. 1964.
- Pavone, C. (1994):** Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza. Torino, Bollati Boringhieri.
- Pupo, R. (1995):** L'Italia e la presa del potere jugoslava nella Venezia Giulia. V: Valdevit, G. (ed.): La crisi di Trieste. Maggio - giugno 1945. Una revisione storiografica. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli - Venezia Giulia.
- Pupo, R. (1999):** Guerra e dopoguerra al Confine orientale d'Italia (1938-1956). Udine, Del Bianco.
- Sluga, G. (2001):** The Problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border. Difference, Identity and Sovereignty in Twentieth-Century Europe. Albany, State University of New York.
- Spazzali, R. (2000):** Epurazione di frontiera, 1945-1948. Le ambigue sanzioni. Contro il fascismo nella Venezia Giulia. Gorizia, Libreria Editrice Goriziana.
- Taviani, P. E. (1998):** I giorni di Trieste. Diario 1953-1954. Bologna, Il Mulino.
- Troha, N. (1999):** Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Modrijan.
- Valdevit, G. (1986):** La questione di Trieste 1941-1954. Politica internazionale e contesto locale. Milano.
- Volk, S. (1999):** Ezulski skrbniki. Vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper.
- Volk, S. (2000):** Zakonodaja Zavezniške vojaške uprave o istrskih beguncih (1945-1947-1954). Prispevki za novejšo zgodovino - Zbornik Milice Kacin-Wohinz, XL, 1, 269-283.